

הספק אשר שם האלוקים

נתיבים באוטופית הספיקות¹

הרב יאיר דרייפוס

הקרקע חסרת היציבות - זלדה

אני נותן לעצמנו במתנה שיר נפלא של זלדה, שיפה ומתאים במיוחד בימים שרוחות סערה מפרקות ומערערות את השגרה הנינוחה ומי יודע מה יילד יום.

אז הנה:

אני דורכת על האדמה

כמו על גוף חי

כאותם פליטי אגיה

שעמדו על גבו של לוי

כי טעו במראה העינים.

אני דורכת על העפר

שתחתיו מדברים המים

מדברים שרשים

מדברות מתכות

קול המונם מחריש את אדני

¹ תודה גדולה לר' אורי. ועוד תודה גדולה לאסף בארי, שסייעו לגיבוש הרשימה ולעיצובה.

מִסְחָרֵר אֶת לִבִּי
גַם הָאֵוִיר מִתְנוּעֵעַ וְשָׁר
וּבְגָבָהִים מִתְפּוֹצְצִים עוֹלָמוֹת.

רַק הַמְחַשְׁבָּה עַל אֱ-לֹהִים
הִיא אִי בְמַעַרְבְּלֵת.²

*

אני יונק השראה מהשיר לכתוב משהו לקונטרס על ודאות ועל ספיקות.
קצת 'מקיפים' להיבטים הלמדניים.

צפים אצלי רבדים עתיקים שמזמינים אותי כבר מצעירותי, לשייט
במסֶתְרֵי חכמת הכאוס. שם אין קרקע מוצקה, בסוד העיגול שאין לו ראש
וסוף. הערפל אשר שם האלוקים.

אז כבוגר המגמה לפיזיקה בתיכון, למדנו על עקרון אי הוודאות של
הייזנברג, שמזהה אי ודאות בהתנהגות החומר. ומכאן פריצות דרך
בפיזיקת הקוונטים שמערערת את תודעת היציבות של הפיזיקה הקלאסית
לטובת הודאה שאין בחומר ובהתנהגות המולקולות שום יציבות, ובעצם
הטבע מְזַמֵּן הפתעות ולא כניעה לחוקיות מוכתבת.

² 'אי', בתוך "שירי זלדה", עמ' 192.

הבלחות לא מסודרות על חכמת הכאוס

המוצקות של החומר היא רק למראית עין. יש לכך דוגמא מופלאה בהקשר 'ביטול חמץ' בפרשנות הרמב"ם.

בניע קל של דמיון, החומר משתנה. הלחם הופך לעפר. מכאן ערעור נוסף על מושג הבעלות במובן הרכושני.

...והנה לכאורה קשה, שלא מצאנו בכל התורה דין כזה, שאדם יכול בכוח דיבורו להפוך עצם מסויים לעפר. אולם מצאנו הסבר נאה ברלב"ג על התורה: "השורש הראשון הוא שיחשבהו כעפר והדומה לו ממה שאינו ראוי לאכילה קודם הזמן, כי אז הוא שליט עליו ויכול לעשות מה שירצה, לפי שהוא קניין מקנייניו, והוא מפני זה יכול להסכים שלא ישתמש מהלחם ההוא בשימוש המיוחד בו מצד מה שהוא לחם, אבל ישתמש בו שימושי העפר והאבן והדומה להם...".

הרי לפנינו ביאור חדש בעניין ביטול: שבעלות האדם על קניינו, היא גם על מהותו של החפץ, וכשהוא מחליט להשתמש בכיכר של חמץ שימוש העפר, יש לו לכיכר זה דין עפר ולא דין לחם. וכן מפרש בספר 'המכתם' לפסחים את דברי הרמב"ם: "ולפי ל' הר"ר משה ז"ל משמע שעניין הביטול הוא שמשים אותו כדבר שאינו ממון ואינו חשוב כלום, וכדבר בטל לגמרי, ולפיכך אינו נחשב לכלום להתחייב עליו אחר שעשאו כן..."³

קטעים אחרים שנביא לקמן יתארו את החוויה האנושית הסובייקטיבית ואת הספק המונח בתשתיתה (בפסקאות על ר' נחמן, ורש"ב מפשיסחא ור' לו"י), וישרטטו את עולם החברה האנושית כרווי כאוס, אשמה, שרירותיות ו'ספק פגיעה מטפיזי' מתמיד (בדברים על הרצח בשגגה) – כאן ישנו פירוק של המציאות על רבדיה הפיזיים ביותר.

³ הגדה שלימה, הרב כשר, עמ' 56.

מצד שני, בהמשך נבחן את התודעה המוכרת שהעולם והחומר הנם 'יש'. בעולם הזה, עולם היש, מושגי הקניין אינם פיוטיים ומורחנים אלא כוחניים. מכאן מושג ה'תפיסה' שמשקף בעלות וקניין במובן הפיזי מטריאלי.

מכאן חוק האנטרופיה לפיו החומר שואף להתאיין, הכוס שואפת לשוב להיות רסיסים, וכל האדם שואף לעפר.

בנקודה זו יבוא אדמוה"ז ובעקבותיו הראי"ה קוק, וילמד הבחנה בין עולם היבשה, הקרקע המוצקה, עולם ההלכה ואנשי ההלכה, לעומת מצולות ימים שהם עולם הסוד ואנשי המסורין שהם כ'נוני ימא', שחיותם מהשיוט במצולות.

אני מוצא את עצמי משייט כך במיוחד בשנים האחרונות, בדיבורי שעת הנעילה, שם ביקשתי שישליכו אותי לים כמו את יונה, שזה היה התיקון שלו.

כחלק של חוק האנטרופיה, שנת השמיטה ולמעלה מזה שנת היובל, נענים לחוקי הטבע של תודעת הבעלות. כל בעלות ואדנות סופה להתכלל באינסוף ובנצח האלוקי 'כי לי הארץ'.

המוות מפקיע לא רק את הבעלות על הרכוש אלא את עצם מושג הבעלות שמתגלה כגיחוך.

דיני הירושה מנסים נואשות לעשות סדר באנרכיה שנוצרת בהסתלקותו של אדם.

אלה לא פעם רוויים במאבקים משפחתיים בעוצמות מבהילות לפעמים, שמקורם לא ביצרים אפלים של חמדת הממון, אלא בחוסר הבשלה של כל האדם להיענות לסיטואציה של אובדן יציבות. כי במקום של פירוקים חיצוניים מתעוררים כנגדם פירוקים בנפש ואז הרבה יוצא משליטה, והאדם הסולידי המאופק מתגלה כנשא של אורות דתוהו, של אנרגיות הרסניות.

מאי תקנתיה?

אין לי מושג.

בעולם העתיק המענה למוות היה קעקועים והרס עצמי שנאסרו על ידי התורה שמשדדת דרכים לכוונן כלים דתיקון לאורות התוהו האנרכיסטיים.⁴

מכאן פתחים חדשים לדיון הלכתי ספיריטואלי על מצבי ספק בעלות ("שניים או חזין", מציאה ואבידה כמשל), עוד לפני שצוללים לכאוס הלמדני-מחקרי-הלכתי.

נקודת המוצא שאחווה עמוק עמוק בדמות שלי היא שאין בעלות בעולם כלל.

הילדים שאיתי, אינם 'שלי'. הבית שאני זוכה לגור בו, איננו 'שלי'. בניע קל ניתן וראוי להתרוקן ממושג הבעלות הרכושנית, לטובת נגיעה רכה של חמלה בסביבתי ובמרחב שמעוגן כשייך לי מבחינה משפטית וחברתית.

הביטוי 'שניים או חזין' עמוק מיני עמוק. אחיזה היא נגיעה רכה לא כוחנית בעליל, והיא בעצם תיאור של הזיקה של אדם לרכושו. הוא 'או חז' בו. נגיעה קלה ורפוייה.

זו תודעה שחותרת תחת החומרנות הקפיטליסטית, שמעצבת אדם וחברה על אשליית הכוח, שם אין יציבות של מחשבה על אלוהים (בשפת זלדה).

⁴ "בנים אתם ל-ה' אלהיכם לא תתגדדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת" (דברים י"ד, א); "וְשָׂרֵט לְנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בְּבִשְׂרֵיכֶם" (ויקרא י"ט, כ"ח); "לא יקרחו קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרֵטת" (ויקרא כ"א, ה).

התודעה המפוצלת של ר' נחמן ושל ר' שמחה בונים מפשיסחא

'האם אני בן מלך או בן שפחה' תהה ר' נחמן בסיפור המפורסם 'מעשה מבן מלך ובן שפחה שנתחלפו'.

זה היה הספק המכרסם שעיצב את דמותו של ר' נחמן, ואולי הרס את חייו, והפך אותו לאיש אלוקים שלמחיה שלחו אלוקים לפניו. להורות את הדרך לא לדורו, אלא לאלה שיבואו אחריו, לימים ולדורות שאמונתם נסדקה. ובני אדם טועים ובעיקר תועים, ומעבה תעייתם הוא לבוש לדביקות מיסטית באלוקים שמבקש את האדם, בחינת 'תעייתי כשה אובד בקש עבדך'.

וכול ימיו תוהה מי הוא בן המלך האמיתי, ותועה וטועה במעבה יערות, פיזיים ובעיקר מטפוריים. וחיפש את המדינה שפעם אמרו עליה שהיא מדינה של טיפשים ומלך חכם, ונשתנה שמה ל'מדינה של חכמים ומלך טיפש', מטפורה נפלאה לתאר את אבדן האמון בתורה וברב"ס, ועליית קרנה של חכמת הכאוס, של רוח האדם מלמטה.

וזו כמשל על כל האדם בעת הזאת. שהוא נשא של ריבוי זהויות ונרטיבים. ותוהה מי ה'אני' האמיתי והממשי. ספק מבהיל.

מפורסם הסיפור של ר' שמחה בונים מפשיסחא על העני הבזוי והכומר. סיפור שמשקף את התודעה המורכבת של ר' שמחה בונים שכנראה לא ראה את עצמו כרב'ה, וסבל משניות בין האופן שהחברה רואה אותו, לבין התודעה העצמית שלו.

"...על כן היה נבוך מאד ומסופק, אפשר מה שהוא זוכר שהיה עני ובזוי, הוא רק חלום אבל באמת הוא כומר, או להיפך שבאמת הוא איש עני ובזוי ועתה הוא חלום, והמשרתים נותנים לו כל מה שהוא רוצה וקוראים אותו אדוני כומר..." תהה ר' שמחה בונים מפשיסחא בסיפור מפורסם

שרשם,⁵ שבלי ספק משקף סדקים ותהיות ביחס לעצמו האם הוא באמת רב'ה או יהודי פשוט.⁶

קיום בבלי דעת - מחשבות חדשות ישנות

אני שב למחשבות ישנות חדשות שלי, על המתח הלא פתור בין הרצון למשטר את סדרי החיים ולעגן אותם בחוק וסדר, לעומת הכמיהה להודות בקיומם של אזורי דמדומים שבין הדעת, לבין העדרה. אנסה להדגים את המתח הזה בהקשר הניסיון למסד את עונשו של הרוצח בשגגה מחד,

⁵ הנה הסיפור במלואו: "במשנה בפאה [ח', ט'] : מי שאינו חיגר או סומא ועושה את עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהא כאחד מהם. והקשה הרבי ר' בונם: אלא מעתה מי שאינו רבי ועושה עצמו רבי וכי היושר שיהא נעשה אח"כ רבי, נמצא חוטא נשכר? ואמר משל על זה: שאדון אחד נסע בדרך, וראה עני אחד שיכור שוכב בדרך, וציווה למשרתו שיניחו אותו על העגלה שלו, וכשבא לבית, ציווה למשרתו שייקחו השיכור ויניחו אותו בחדר יפה וירחצו אותו ויגלחו אותו וילבישוהו כתונת חדש, ויניחו אותו במטה יפה, ויניחו אצלו בגדים של כומרים, וכן עשו כ"ז בהיותו עדיין שיכור והי' ישן בהמטה, והאדון ציווה למשרתו, שכשיקיץ השיכור ילכו תיכף אליו ושאלו לו ויקראו אותו בלשון אדוני כומר מה אתה רוצה, וכשהקיץ השיכור העני הזה, והמשרתים עשו כאשר נצטוו מאדוניהם, ויתמה השיכור מאד מה זאת, שהוא זוכר שהוא איש עני ובזוי ועתה שוכב בחדר יפה וקוראים אותו אדוני כומר, גם מונח אצלו בגדים של כומרים על כן היה נבוך מאד ומסופק, אפשר מה שהוא זוכר שהיה עני ובזוי, הוא רק חלום אבל באמת הוא כומר, או להיפך שבאמת הוא איש עני ובזוי ועתה הוא חלום, והמשרתים נותנים לו כל מה שהוא רוצה וקוראים אותו אדוני כומר. והתיישב את עצמו לעשות מבחן אם הוא באמת כומר או חלום הוא, היינו שיעיין בהספרים של הכומרים, ויראה אם יוכל ללמוד בהם הנה אז וודאי אמת שהוא כומר ומה שזוכר שהי' איש עני ובזוי הוא חלום, ובאם לא יוכל ללמוד בהם וודאי מה שזוכר שהי' עני זהו האמת ומה שקוראין לו כעת כומר זהו חלום. ובחן וקרא בהספרים הנ"ל וראה שאין יכול ללמוד בהם ואעפ"כ קוראין לו כומר. חזר ויישב את עצמו שלעולם באמת הוא כומר וראיה לזה שקוראין לו כומר, ומה שאינו יכול ללמוד בספרים של הכומרים אין ראיה, שכל הכומרים אינם יכולים ללמוד בספרים של הכומרים (ר' שמחה בונים מפשיסכא, **שמחת ישראל**, חלק ב', מאמרי שמחה, ירושלים תשי"ח, סי' נח, עמ' נד-נה)

⁶ עיבוד מתוך ספרי **נשימות עמוקות, מסעותי בימי הרחמים**, יצא לאור בעזרתו יתברך לקראת קיץ תשפ"ב.

ולטוות קווי מתאר לקראת מחשבה עתידית על התנגשויות לא פתירות בסוגיות ממון המוטל בספק, בהם מושגי הבעלות ומימושם – עמומים.

מטפורת היער... נראה לי שהרבה מהבעיות והקשיים שלנו נובעים מעודף דעת ולא מחסרונה. התפילה שלנו, למשל, יותר מדי תלויה בכוונות המודעות, במחשבות והכרות על מה שאנחנו עושים ועל מה שצריך להתרחש. לכן אני רוצה לנסות להנביע את התודעה מהרבדים החבויים שלנו, מהעולם שמעבר למודע ולמכוון. יותר מכך: אני רוצה לטעון שהקיום הממשי הוא בבלי דעת, במקומות הנסתרים והלא-פתורים של הדמות. כל עוד איננו מכירים במקומות האלו, אנחנו עדיין מגרדים את פני השטח, בלי לגעת במקומות העמוקים באמת.

כיצד מתרחש רצח בבלי דעת? הסצינה שמתוארת בפסוקים אלה מורכבת משלושה גורמים, אותם מפתח לאחר מכן הדיון ההלכתי: הרוצח, המוגדר בעיקר על דרך השלילה – אדם העוסק בשלו, ללא כוונות זדון; הנרצח, קרבן אקראי, אדם שהברזל הנושל מן הגרון "מצא אותו"; והיער, המרחב בו נוצר המפגש המקרי והטרגי ביניהם. בניגוד לתמימות המיוחסת למשתתפים האנושיים בסצינה, היער אינו מתפקד כאן כמקום סתמי. נראה שיש לראות ביער דימוי של מקום כאוטי, מרחב שמחוץ לישוב שבו מתפרצים כוחות אחרים. שני אנשים נכנסים ליער, ללא שנאה וללא עבר משותף; רק אחד מהם יוצא ממנו בחיים, וגם חייו תלויים במנוסה והסתרות...

לתמונה הקמאית הזו מצטרף גואל הדם: "פן ירדוף גואל הדם אחרי הרוצח כי יחם לבבו... והכהו נפש, ולו אין משפט מוות כי לא שונא הוא לו מתמול שלשום".⁷ לב חם, מרדף, רצח ללא-משפט של אדם חסר-שנאה; התאונה המקרית הופכת לזירה של אנרגיות הרסניות, זעם שמגיע משום-מקום

⁷ דברים י"ט, ו.

יוצר מעגל של שפיכות דמים. הפסוקים תופסים כאן עמדה מתארת, לא שופטת – זוהי המציאות, דברים כאלה קורים כל הזמן. היער, המרחב הלא־מודע המועד להתפרצויות קטלניות, הוא חלק בלתי־נמנע מהחיים. אף אחד לא רצה בכך, ובכל זאת נפתח רצף אירועים טרגי ובלתי־נמנע המערבב יחד זעם ותמימות, דם וגאולה...

היער האנושי באופן מפתיע, בדברי חז"ל הופכת היער הזו, שהגיעה לשיאה בעידן המודרני, לתפאורה של סיפור חדש על רצח בשגגה. את היער הקמאי מחליפה רשות הרבים הסואנת, המרחב הציבורי שבו כל אחד רשאי לעשות כרצונו:

"ואשר יבוא את רעהו ביער", מה יער רשות לניזק ולמזיק ליכנס שם, אף כל שהוא רשות לניזק ולמזיק ליכנס לשם.⁸

הרצח בשגגה כבר אינו מתרחש במקום האחר, במרחבי הכאוס שמחוץ למחנה; הוא השלכה ישירה של הקיום החברתי בשיאו, של המרחב המשותף בו מתנגשים אינטרסים שונים ולגיטימיים – "לזה רשות להלך, ולזה רשות להלך".⁹ זהו עולם של חופש, בו יש סיכונים מובנים שמקורם בכך שכולם חיים ובוועטים. דווקא בעולם המאורגן והרציונאלי, בו כל אחד עוסק בענייניו, תמיד 'קורים דברים'; אך כיוון שזהו מקום בו לכולם יש רשות להלך, כל אדם מחויב להגן על עצמו. הדוגמא המתבקשת עבורנו היא הכביש: יש בו מקום לכולם, ויש שלל חוקים וכללים שאמורים לשמור על הסדר, ועם זאת זהו מקום בו אנשים שוב ושוב פוגעים ונפגעים בבלי דעת. הנטייה שלנו היא לחפש אשמים, להניח שלכל נזק יש מקור ואחראים, שהוא נובע מחוסר זהירות וציות לחוק. פרשת הרוצח בשגגה מזמינה אותנו למבט מורכב יותר...

⁸ ספרי דברים, קעט.

⁹ תלמוד בבלי בבא קמא, לב ע"א.

במישור המשפטי הרגיל, לא ניתן לגלגל את האשמה על הרוצח בשגגה, שכן הוא לא חרג מאופן ההתנהלות המותר. ועם זאת, קרה כאן משהו שלא ניתן להתעלם ממנו. אירועים כאלה חושפים אותנו לאשמה מסוג אחר, לכוחות שפועלים דרכנו ובתוכנו בבלי דעת.

יש כאן מעין חטא מטפיזי, ניגוד והתנגשות שמונחים בעצם המציאות. המבט המשפטי המבקש להבחין בין אשם לזכאי, בין זדון למקרה, מתגלה כאן כבלתי-מספיק. הפגיעה בשגגה הופכת לתביעה כלפי האדם להכיר באחריותו לכאוס המתפרץ דרכו, להשתתפות הלא-מודעת שלו במתרחש סביבו. ההצטמצמות לנקודת המבט המשפטית, לתחום המודע והנשלט, מביאה לחוסר הבנה של האדם את עצמו ואת חייו. נדרש כאן איזון עדין בין סדרי החיים המודעים לבין ההכרה בממדים אחרים של הקיום האנושי, כאלו שאינם נכנסים לקטגוריות משפטיות...¹⁰

¹⁰ מרשימה שלי 'תפילה בבלי דעת': "...כוחות אלו אינם מתפרצים רק במרחב הציבורי; הם רוחשים גם בליבו של המרחב המשפחתי. תחת מטפורת היער דנים חז"ל באחריותו של בעל שהזיק את אשתו בתשמיש המיטה. הכאוס מתפרץ בלב האינטימיות הזוגית, ומעלה שאלת יסודיות: האם גם המרחב הזוגי הוא מקום בו כל אחד מהלך כרצונו וההתנגשויות הן בלתי-נמנעות, או ש"איבעי ליה לעיוני", והחובה מוטלת על כל אחד מבני הזוג להגביל את עצמו כדי למנוע פגיעה?

במקום אחר מדברים חז"ל על אב שהרג בשגגה את בנו. זוהי דוגמא נוקבת לפגיעה שנובעת מעצם הסיטואציה, ליחסים שיש בהם מתח מובנה. ההורה נדרש להכיר באופן שבו הוא פוגע בילדיו בבלי דעת, בכוח שהוא מפעיל בעצם נוכחותו. אי אפשר לבחון את היחסים בין הורים לילדיהם רק במישור המודע והמכוון; זהו מרחב שההתרחשות העיקרית בו נובעת מהנתונים הראשוניים שלו, מהמתחים הבלתי-נמנעים שנוצרים בתוכו... אנו עדים היום לניסיונות מאומצים למסד את כל תחומי הקיום, בין אם זה בהפיכת כל מצב יומיומי לשאלה הלכתית, ובין אם בטענה של בית המשפט ש"הכל שפיט". זהו ניסיון לרסן את המרחב הכאוטי של החופש, את ההתנגשויות הבלתי-נמנעות של היער האנושי... בולט המאמץ הכפול שעמד בפני חז"ל: מחד, לבנות מערכת ממוסדת של חוק וסדר. מאידך לתת מענה לסיטואציות 'לא שפיטות', שבהם המענה אינו ממסדי אלא אישי-מוסרי-אמוני. הכרעה אוטונומית לגלות ל'עיר מקלט' – להשעיה.

רשות ומצווה

מה מעניקה ההכרה בממדי הספק והשרירותיות עליהם נשען הקיום האנושי?

עולה בכל החריפות הלגיטימיות של תחום הרשות [קליפת נוגה] בחיים המודרניים-רציונאליים. ישנו מאמץ בעולם הניאראורתודוכסי, להפוך את תחום הרשות למצווה [כמו לנסות לקבוע סדרי עדיפות בטרמפיאדה 'לפי ההלכה' וכיו"ב שאלות מגוחכות], ניסיון פתטי להחיל את התורה והמצווה על תחומי הרשות. כך גם הניסיון של ביהמ"ש העליון להכניס עולם של ערכים ותרבות למערכת משפטית 'הכול שפיט', גם הוא ניסיון לא רציני למסד ולרסן את היער הכאוטי של החופש. מבחינת הגנת החברה והסדר החברתי – אולי יש בכך יתרון מסוים. רק שמחירו הוא אבדן המגע האינטימי-אוטונומי ברבדים הבסיסיים של הדמות. למשל: מי שהרג בתאונת דרכים, עסוק בהגנה על עצמו, במניפולציות ורמייה לשבש חקירה כדי שיצא זכאי. זו תוצאה הכרחית של חברה שמנסה להשתלט באלימות דמוקרטית על תחומים של רשות שאמורים לעורר את התשובה והעמידה מול ה' ונוכח המצפון.

גם האורתודוכסיה, כחלק של הווייה מודרנית, חרדה ממתן עודף לגיטימציה למושגי רשות – שגגה – מקלט – קבלת אחריות אוטונומית.

השיא המרשים של מטפורת היער בחיים מודרניים היא בסוגיות משפחתיות – יחסי אישות מחד, וחינוך ילדים מאידך. שיטת רבא לחייב את המזיק את אשתו בתשמיש המיטה על רקע מטפורת היער – מרחיקת לכת. עצם ההשוואה לכאורה מופרכת – ביער מדובר ברצח ולא בנזק. ואדרבה – המזיק בשגגה בפשטות אינו גולה. צריך מאמץ דמיוני רב לקשור זה לזה. היער הכאוטי של טבע קמאי, מבצבץ במקום המובנה האנושי ביותר – יחסי אישות. יש לכך השלכות מרחיקות לכת ביחסים בכלל וביחסי זוגיות בפרט..."

את התיאורים לעיל על מרחבי הכאוס הספק וה'בלי דעת' בתשתית ההוויה, ננסה להוביל לרבדים הלכתיים קונקרטיים בהקשר של בעלות וקניינים.

נבחן את ה'קניין הבריא' לעומת ה'קניין הפיזי' במחשבות נעורים של הרב הנזיר. את העוגנים לרוח הזו ניתן לזהות אצל המהר"ל מחד, ואצל לוינס מאידך.

קניין בריא לעומת קניין פיזי ברשימות הרב הנזיר

מרתקת תהייתו של הרב הנזיר בהתייחסותו להבחנה בין 'קניין ריאלי' ל'קניין פיזי'. כך נמצא ברשימות שלו:

בחברה יש משפטים וזכויות על נכסים. מה הזכויות האלה...
יוכל להיות כי:

א. אין סברה וטעם למשפטי וזכויות הנכסים, כי אם כל איש חוטף ומחזיק בדבר ומניח חותמו עליו, ולא ייתן לאחר לקחת ממנו... מכיוון שכולם חוטפים, נעשה האופן הזה לחוק ולמשפט.

ב. אם נפש איש ורוחו תשתפכנה על דבר, דעתו תיסמך ותיסעד עליו, והדבר יעשה לחלק מ'עצמותו המתפשטת', והאיש יחשבו לרכושו, הרי הוא שלו וקניינו.

שני האופנים לא יתנו פתרון לשאלת 'מדוע'. כלומר למה יהיה לו ולא ייחנה ממנו אחר, רק יגדירו את מושגי הזכויות והקניינים כמו שהם בחברה.

האופן הראשון פשוט ובריא, והשני פילוסופי ושיירי ויסודו רעוע. באופן ובשיטה הראשונה מחזיקים כל הראשונים

בכלל, ובשיטה השנייה נאמר כי חדשה היא, ונכנה בשם 'שיטת הקניינים הפיוטיים'...

בהקשר של נישואין: קנייני אישה. מה המילה 'נקנית'...? לפי השיטה האחת, היא בעלות ואדנות עליה... אבל אין עלינו לתת מושג גס וטמא כזה לנישואים וקניינים.

כפי השיטה השנייה, קנייני האישה הם אמצעים להתקשרות נפשיותהם זה בזו... וכל הקניינים טהורים ועדינים מאד... גם אם קנייני הקידושין, הנישואין, התקשרות האיש ואשתו שנבראת בחופה, חופה לא תיתן כל זכות על האישה, שגם למותר הוא, כי כבר השיגה בכסף או חזקה; כי אם תיברא ההתקשרות, 'תתייחד' לבביהם. אם נחזיק בשיטת הקניינים הפיוטיים, הקניינים יבראו התחלת ההתקשרות, והחופה תגמרה...¹¹

חיברות פיוטי: המהר"ל ולוינס

רוחות הקניינים הפיוטיים מנשבות אצל המהר"ל שמכונן תודעה עמוקה של חיברות של קהילת המייחדים, שממנה נגזרות חמלה ואחריות על ממונם של אחרים.

בכך הוא מנמק מדוע רק שור של ישראל שנגח שור של ישראל חייב,¹² כי מצד פללי היער הכאוטי' על הניזק לשמור את עצמו. בין סתם בני אדם יש קורקטיות בלבד. בקרב בני ברית, לעומת זאת, ישנה סולידאריות וחברת אחריות ואכפתיות משפחתית ממשית של דאגה זה לזה.¹³

¹¹ בקובץ נעורים שכותרתו: 'קובץ ביאורי הלכות ומצוות שונות, מחשבות והשערות וגם איזה מאמרים' [משנת תרס"ה - 1905].

¹² משנה בבא קמא, פ"ד מ"ג.

¹³ מהר"ל, באר הגולה, באר שביעי על חיברות של בני ברית לעומת העדר חיברות של עכו"ם: "...[והנה אותם] שהם עובדים אל הש"י יש להם שיתוף וחבור יחד במה שיש להם אל אחד. הוא הסבה הראשונה המקשר אותם ומאחד אותם, אך אותם שהם עובדים זולתו יתברך הם הנבראים נבדלים מן כל הנבראים אשר נבראו לעבודתו. ולכך ראוי מצד זה

מכאן מתפתחת אופציה לכתוב תורה חדשה ואיזונים חדשים בין ההטרונומי והאוטונומי.

בדומה למשבר הנאורות, הייתה תקווה שרציונליזציה של המציאות תיטיב איתה ותביא גאולה. המשברים צמחו על רקע אכזבה עמוקה – החופש המודרני העצים את הרוע והעוול, בעיות העוני והפערים רק העמיקו וכיו"ב. גם הניסיון של הניאוראורתודוכסיה להפוך את הרשות למצווה, לא רק שאינה מקרבת לעבודתו יתברך, אלא להפך, יוצרת אנטגוניזם חריף שמרחיק צעירים/ות רבים שמחפשים את עצמם דווקא ב'קליפת נוגה', בעץ הדעת טוב ורע, במקום של ההכרעה האוטונומית שאינה מוכתבת ומנוסחת.

את הזרעים של פריצת-דרך אני מוצא בביקורת של לוינס על הפסיכואנליזה של פרויד. טענתו היא שהענישה של בית הדין היא אקט של מחווה שמשיבה את החוטא למעגל האנושי ובכך מחלצת אותו מעונש הכרת [מי שלוקה נפטר מכרת]. המערכת הממוסדת ההטרונומית, הכפייה וכיו"ב, הכרחיות כדי להביא את החוטא לקבל אחריות על עצמו:

שכחו את אלימות הכרת ואת הפורמאליזם של הליך המשפטי. מושג המלקות מציין מושג אנושי, שמהותו היא הנגיעה בכבודו האנושי, שאינו בר נגיעה, של הזולת... כאן חייבת אהבת הריע להפגין את מלוא יכולתה; להעניש בלי

לפטור שלא יחייב בהיזק הבהמה לבהמה שלהם, כי אין ראוי שיהיה האדם חייב על שמירת הבהמה שלו, כי דבר זה שישמור בהמתו שלא יזיק לאחר הוא דבר חידוש בתורה, כי לפי הדעת והסברא על הניזק לשמור עצמו מן ההיזק, ואם אי אפשר לו שלא תהיה בהמתו יוצאת לשדה לרעות גם המזיק איך לא תצא בהמתו לרעות. וגם עתה אין מי שדן על פי הנימוס כאשר שור של אחד נגח לשור אחר שחייב לשלם, והתורה חייבה לשלם למי שיש לו עמו חבור וריעות, כי מאחר שיש לו עמו ריעות אין ראוי שיבא היזק מזה לזה אף ע"י ממונו שדבר זה היפך הריעות והחבור. ולפיכך אמרה תורה (שמות כ"א) וכי יגוף שור איש את שור רעהו, כי לשון ריעות מלשון התחברות כמו איש רעים להתרועע וכיוצא בו הרבה. ומפני שיש להם חבור ביחד לא יבא היזק מזה לזה, ולפיכך ישלם ההיזק שעשה לו ממונו..."

להשפיל, להתערב בענייני הזולת בלי לגעת בחירותו... בית הדין – העדה המשוחררת מדחפי הקיום העיוורים, שהועלתה עד כדי העדר פניות אישיות – הוא המקום שבו מופיע הרצון האלוקי, ומפיח חיים חדשים. זו יוזמה אבהית, הלובשת את צורת האחוה.

הערה שם: 'כנגד הפגאניות של המושג 'תסביך אדיפוס', אנחנו צריכים לקרוא בהדגשה... וידעת היום והשבות אל לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו, ה' אלוקיך מייסרך'.¹⁴

משמעותה של האבהות כאן, היא זו של קטגוריה המכוננת מובנות ולא ניכור. בנקודה זו, לפחות, מעידה הפסיכואנליזה על המשבר העמוק הפוקד את המונותאיזם ברגישות של בני דורנו...

בדומה למהר"ל, לוינס מזהה קשר בין הטרונומיה שמקורה פגאני, לתפיסה פרוידיאנית שמתארת את האדם ככניעה לדחפים קמאיים כאוטיים.

הוא מצביע על הזיקה שבין אמונה באל אחד, לבין חיברות אנושי-משפחתי, אמון של אדם באדם, סולידאריות משפחתית. למשל: אם אב פוגע בתאונת דרכים ברכב של בנו – התגובות וההתנהלות יבואו ממקום שכלל אינו נזקק להתערבות הטרונומית. זהו חיזיון שכבר חז"ל הרחיבו אותו מעבר לישראל, גם לגר תושב שגולה לפחות אם הרג גר תושב.

אולי מכאן נפתחת אופציה של תורה חדשה? הראי"ה קוק טען שהעולם מתנקה מטומאת האלילים. המשמעות היא שהחיברות עשוי להתעצם ולהשפיע על יחס מחודש שבין הטרונומי לאוטונומי ובין המצווה-חוק לבין הרשות, האוטונומיות.

¹⁴ לוינס ע', קריאות תלמודיות חדשות, שוקן, ירושלים: תשס"ה, (תרגום: אפשטיין, ד') עמ' 18-19.

אולי זו תהיה תחייה מחודשת של האוטופיה שלו שלפיה 'ראויה כול האנושות להיות משפחה אחת'?

אולי הוכשרה השעה להיפתח לשיח מחודש-מיסטי, משפחת-אינטימי, מזיגה של חילון מערבי עם נכונות מזרחית, גלות בגאולה – גאולה בגלות? של משפט ודעת מסיטרא דשמאלא, לצד תשוקה וייחודים מסיטרא דימינא, בסוד 'אכללא שמאלה בימינא'?

*

התמרת התודעה באוטופיה של הרב שג"ר

"...מי צודק, הרמב"ם או הראי"ה – תהה הרב שג"ר – שניהם צודקים. הרמב"ם שייך לעידן התבוני [שבמידה רבה לרלוונטי גם כיום], שבו האמונה הושגה באמצעי החכמה, והשכל היה הכלי להשגת המוחלט. החירות נתפסה גם היא כמושגי התבונה. אך לאדם העכשווי, ניתן כנראה צלם גבוה יותר, מעולם ה'איך', צלם החופש הפוסט מודרני והאינסופיות האלוהי, 'והייתם כאלוהים'..."¹⁵

השבר הפוסטמודרני [והפוסט ציוני] הוא שיפתח לדעתי את הדרך לחידוש המיסטיקה. כאן מתחברת החסידות החדשה לחזונותיו של הראי"ה קוק על חידוש הנבואה בארץ ישראל... ואמנם כך נראה, שהמהפכה הבאה של האנושות, זו שתבוא אחרי המהפכה המדעית והטכנולוגית של המאה העשרים, תהיה מהפכה מנטלית. האנושות תחדש כישורים רוחניים ונפשיים שהיו לה מימים ימימה... אני צופה בעתיד הלא רחוק התפרצות רוחנית בעלת עוצמה ומשמעות לא פחות מהתפרצות החסידות עצמה בתקופת הבעש"ט ותלמידיו.¹⁶

¹⁵ כלים שבורים, עמ' 55.

¹⁶ שם, עמ' 122.

גאולה ניסית זו הינה שבירת החוקיות של הטבע, מטמורפוזה של המציאות עצמה. עולם שיאיר אחרת, שחומר המציאות העכור יזדכך ויקבל שקיפות והנהרה של יום שכולו שבת ומנוחה.

“וְהָיָה אִוֵּר הַלְבָנָה כְּאִוֵּר הַחֶמֶד וְאִוֵּר הַחֶמֶד יִהְיֶה שְׂבָעֵתִים כְּאִוֵּר שְׂבָעֵת הַיָּמִים בַּיּוֹם חֲבַשׁ יִקְוֶה אֶת שְׂבַר עֲמוֹ וּמַחֲזִי מִכְתָּו יִרְפָּא.”¹⁷

בהקשר החברתי, הנס הינו הזמן שבו תוסר הכנף מהפנים, יתבטל הניכור בין האדם, ותתכונן סולידריות ושותפות עמוקה בין אזרחי החברה. לא די איפה בנתינה ובתיקון החברתי כשלעצמם. הארת הפנים, הפקת הנפש היא היא גאולתו של העני המושפל.

וזהו אמנם נס, משום שהוא מחייב שינוי עמוק ויסודי בפסיכולוגיה ובחברתיות האנושית עצמה. עולם של פלא מכושף שבו בני אדם לא רק שלא יהיו מאוימים מהזולת, אלא יחיו איתו מתוך אמון, שלימות הלב ומפגש. זהו עולם אחר, שהנס הגלוי הפיסי הינו רק אחד מביטויי הניסיות שלו. עולם של ברית.

*

¹⁷ ישעיהו ל, כו.

לקראת סיום – פורים כיפורים [כְּפּוּרִים]

מספרי החדש נשימות עמוקות - מסעותי בימי הרחמים

"...מרכבות פרעה וחילו ירה בים....", בדרך כלל הרכב שולט בסוסים, וכשהם סוטים, מצליף בהם. בים סוף הסוסים גררו לים את הרכבים.

ר' לוי יצחק לימד שהרכב שלנו זה הקב"ה, ואנחנו הסוסים שלו שגוררים אותו אחרינו לכאוס המים שאין להם סוף בדמיונות אדם ותעתועיו.

זה הצית לי את הדמיון.

משל לאבא שבנו לא הולך בדרך, ומצליף בו. רק זה לא ממש עוזר ונוצר קרע מנוכר. השינוי מתחולל רק כשהאבא משיל מעליו את חליפת הרכב, ומאפשר לבנו ה'סוס' לגרור אותו אחריו לעולם הכ"כ רחוק מנוגד ומהופך מזה של האב. מאמונה ברורה שאחיזה של אב בבנו היא המוצא, בסוד 'ברא מזכה אבא'. והוויתור על הדרך אולי לא יחזיר בתשובה את הבן, אבל האבא בוודאי יעבור תיקון ממשי. כי אבא אף פעם לא עוזב את בנו. אלוקים שוכן במרווח המסתורי שבין אב לבנו, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.

אין פְּנֵי לאנרכיה, אבא הוא רכב שמתווה דרך לבנו. רק יש רגעים שצריך לוותר ולהשיל את גלימת הרכב, ולתת אמון שזה מה שהקב"ה מצפה ממנו, להיות בייחוד עם בנו...

קודם כול אנחנו מתנגדים. פשוט וברור לי ששורש האדם הוא הרציונאליות. קודם כול אנחנו מתנגדים ורק אח"כ אנחנו 'קְסִידִים'.

הממדים שעמוקים מאד בדמות שלי, לערער על ההגמוניה של האונה השמאלית, של הסופר אגו, של משטר המשפט, ההלכה והמנהג, ולהעצים את האונה הימנית של האיד, הנשיות, ההדוניזם והתשוקות ממחוזות התוהו, מקורותיהם בעמקי תעלומה.

אני משייט במים של זלדה. בתחושה שהמוצקות והאדמה היא גבו של לווייתן שמעניק יציבות רק למראית עין. ודווקא במקום הכאוטי, בשברי הקיום הלא פתורים, בסדקים, בספיקות ובתהיות, במחוזות התוהו והאין, שם הרטט, שם האלוקים. ובעיקר שם האדם.

רק שבניע קל, אני נזכר בעצמי הריאלי, המתנגדי [במלעיל], שמוצא מנוחה באדמה הקשה, בברית ובחסד ובשבועה, בהלכה ובמסורות העתיקות, בשגרה המבורכת, בהתמסרות לעבודתו יתברך, בסט הערכים הישנים והטובים שהם קרקע עולם כפשוטו ממש.

אני מבקש להתפכח מהחלום הפיוטי שלפיו האדמה היא גבו של לווייתן. ולשוב לאדמה של הלמדנות, המחקר וההלכה, ולדבוק בחומר ובמושגי התפיסה הקשוחים ובמאבקי הכל שמתלווים לעולם הניכוס הבעלות והקניין במובנים המסורתיים. שרוויים ביצירות ובמאבקי כוח ממחוזות ה'לא טוב' של הקיום האנושי.

ובו זמנית חלילה להתנתק מחלומות פיוטיים, שמזינים את הקשיחות המוצקה.

*

מעשה באיש מערבי שהלך ללמוד אצל חכם זן, וכשנשאל מה למד אצלו ענה:

בתחילת דרכי השמיים היו שמיים והאדמה הייתה אדמה.

כשנכנסתי ללימוד, השמיים היו אדמה והאדמה שמיים.

כשיצאתי משם, השמיים היו שמיים והאדמה שבה להיות אדמה.

